

Cümhuriyyət dövründə mədəniyyət

1918-ci ilin 28 mayında Milli Şura Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqilliyini elan etdi, xalqımızın ictimai, siyasi və mədəni həyatında yeni tarixi dövrün başlanmasından sonra qeyd etdi. Həqiqətən də, əməli fəaliyyətinin 23 ayı ərzində Xalq Cümhuriyyəti ölkəmizin tarixində böyük demokratik dəyişikliklər yaratdı. "Azərbaycan Ensiklopediyası"nda deyildiyi kimi, xalq hakimiyyəti, insan hüquqları, millətlərin bərabərlik hüququ, söz və yığıncaq azadlığı kimi ictimai dəyərləri həyata keçirdi; dövlət strukturları və ordu yaratdı. Dövlət universitetini təsis etdi. Azərbaycan dili dövlət dili elan olundu, təhsil sistemi milliləşdirildi, 8 saatlıq iş günü-
nə keçildi, vətəndaşlıq və müəssisələr məclisinə seçkilər haqqında demokratik qanunlar qəbul olundu, dövlətin ərazi bö-
tövlüyü təmin edildi (Azərbaycan Ensiklopediyası. Bakı, Elmi Mərkəz, 2007, səh. 297).

M.Ə.Rəsulzadə 1919-cu il mayın 31-də "İstiqlal" qəzetində dərc etdiyi "Həşəmətli bir gün (Müsavat məsləkinin elanı-zəfəri)" məqaləsində yazırdı: Milli istiqlalın qələbəsi "Azərbaycan tarixinin ən böyük həqiqəti... o qədər xariqlədə idi ki, uyquya benzəyirdi".

Lakin bu, tarixi həqiqət idi: Qeyri-adi sevinc oyatmış, hamını vəcdə gətirmişdi. M.Ə.Rəsulzadə istiqlalı xanın, bəyin, ağaların deyil, Azərbaycan xalqının, türk millətinin "ən müqəddəs idealları" hesab edirdi. Müstəqilliyin bərqərar olması, möhkəmlənməsi və qorunması milli fədakarlıq tələb edirdi.

Milli mədəniyyətin bütün sahələrində dirçəliş, inkişaf və yüksəliş baş vermədən müqəddəs tarixi missiyanı yerinə yetirmək mümkün olmazdı. Cümhuriyyət hökuməti bütün qüvvələri qərar və sərəncamların uğurla həyata keçirilməsinə yönəlmişdi.

Azərbaycan xalqının tarixi taleyində Cümhuriyyət dövrünün əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Akademik Ağamusa Axundovun təbiri ilə desək, xalqımızın ictimai, siyasi, mənəvi həyatında bənzərsiz dövrün gördüyü

və görmək istədiyi işlər ölkəmizə yüz illərlə nəsib olmamışdır. Xalq Cümhuriyyəti "...nəinki xalqımızın, ümumən qoca Şərqi tarixində ilk demokratik respublika, Azərbaycan Milli Şurasının elan etdiyi ilk parlamentli dövlət olmuşdur".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə milli dövlətçiliyin bərpası ölkənin ictimai-mədəni həyatında böyük dirçəlişə yol açdı. Ədəbi mühitdə, mətbuat və xalq maarifində, eləcə də mədəniyyətin bütün sahələrinin ənənəvi inkişafında özünüdərək ideyası, canlanma, yeni demokratik ab-hava yaratdı. İlk dünyəvi dövlət təkcə Azərbaycanda deyil, bütün müsəlman Şərqi millətlərin oyanmasına, kimliyini düşünməsinə təkan verdi.

Rusiya imperiyasının dağılması Cənubi Qafqazda, eləcə də Azərbaycanda demokratik qüvvələrin mübarizəsində dönüş yaratmışdı: yüzillik əsarət dövrü ətəlet, dini-fanatizm girdabında ağır şəraitdə yaşayan əməkçi kütlələr müstəqilliyə qovuşmuşdu. Onlar mübariz, açıqfikirli vətənpərvər ziyallıların qaldırdığı üçrəngli bayraq ətrafında sıx birləşmişdi. Ölkədə baş verən ictimai-siyasi proseslərin inkişafında özünüdərək ideyasının vüsət tapmasında milli mətbuat tarixi xidmət göstərirdi.

Həsən bəy Zərdəbinin milli mətbuatın təməli "Əkinçi" qəzetinin zülmət səltənətində yandırıldığı milli maarifçilik məşəli zaman-zaman şölənməmiş, demokratik ənənə yaratmışdı. Ötən dövr ərzində, milli mətbuat ciddi çətinlik, ictimai-siyasi həyatın mürəkkəb ictimai təzadları şəraitində zaman keçdikcə inqilabi demokratik ənənələr zəminində pərvəriş tapmış, xalq həyatının canlı salnaməsinə çevrilmişdi.

Məlum olduğu kimi, XX yüzilinin başlanğıcında "Həyat", "İrşad", "Açıq söz", "İnqilab" qəzetləri, "Dirilik", "Füyuzat" jurnalları milli-ictimai fikrin, azadlıq ideyalarının oyanmasında müstəsna təsirə malik olmuşdur. Dövrü mətbuatda vaxtaşırı çıxış edənlər Seyid Hüseyn, Nəriman Nərimanov, Məhəmməd

Cümhuriyyət parlamentinin il yarımlıq fəaliyyəti boyunca qəbul etdiyi qanunlar milli dövlətin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, siyasi və iqtisadi inkişafa, mədəniyyət və maarif sahələrində sürətli irəliləyişə imkan verdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti daim sülhsevər siyasət apararaq bütün dövlətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələri yaratmağa və bir-birinin hüquqlarına hörmət prinsipləri əsasında münasibətlər qurmağa cəhd göstərirdi. Dünya birliyi tərəfindən tanınmış Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti sayəsində Azərbaycanın beynəlxalq hüququn subyekti olması 1920-ci ilin aprel ayındakı bolşevik işğalından sonra Azərbaycanın bir dövlət kimi dünyanın siyasi xəritəsindən silinməsinin qarşısını aldı...

1991-ci ildə müstəqilliyinin bərpasına nail olarkən müasir Azərbaycan Respublikası özünün qədim dövlətçilik ənənələrinə sadıq qaldığını göstərdi, Xalq Cümhuriyyətinin siyasi və mənəvi varisi olmaqla onun üçrəngli bayrağını, gerbini, himnini qəbul etdi. Xalqımız Cümhuriyyətin istiqlalını dünyaya yaydığı 28 May gününü həmin vaxtdan Respublika Günü olaraq təntənə ilə qeyd edir.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

Əmin Rəsulzadə, Üzeyir Hacıbəyli, Ömər Faiq Nəmanzadə, Həsən bəy Ağayev, Əhməd Cavad, Əliabbas Müznib, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq və b. bu kimi ictimai xadimlər milli məfkurənin formalaşmasına yardım edirdilər. Onlar xalqın milli müstəqilliyi yolunda başlıca maneə olan rus-bolşevik və erməni-daşnak irticasına qarşı mübarizə aparırdılar.

1917-ci il inqilabı ərəfəsində Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin redaktorluğu ilə nəşr olunan "Açıq söz" qəzeti xalqı istiqlal uğrunda mübarizəyə səsləyirdi. Müsavat partiyasının qeyri-legal tribunası olan "Açıq söz" qəzeti Cümhuriyyət dövrü ərəfəsində ictimai-siyasi hadisələrin aynası idi. Onun səhifələrində milli siyasi birliyə çağırış təbliğ olunurdu. Xalqı özünüdərək hazırlayan publisist məqalələr, ədəbi-bədii əsərlər çap edilirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycan mədəni həyatının bütün sahələrində misli görünməmiş dönüş yaratdı. Milli mətbuat ən yüksək inkişaf mərhələsinə daxil oldu. Ölkənin mədəni-inzibati mərkəzlərində Azərbaycan dilində "İstiqlal", "Azərbaycan", "Övraqi-nəfisə", "Müsəlmanlıq", "Qurtuluş", "Mədəniyyət", "Gənclər yurdu",

"Şeypur", "Zənbur" qəzet və dərgiləri - İstiqlal baharının ilk aylarından çiçəkləndi. Milli İstiqlal ideyalı mətbuat demokratik respublikanın gərgin, mübarizə ilə dolu, təlatümlü və şərəfli günlərinin aynasına çevrildi.

Cümhuriyyət dövrü mətbuat böyük sınağa məruz qalmışdı. Milli müstəqilliyə, xalqın siyasi hakimiyyətinə maneə olmaq üçün ölkədə hərc-mərclik, fitnə-fəsad, kütləvi soyqırım törədən irtica qüvvələrinə qarşı mübarizə, milli-siyasi birliyə çağırış, şüurları oyatmaq, maarifçilik təbliğatı milli mətbuatın başlıca mövzusu olmuşdu.

İdeya-məzmun zənginliyi ilə diqqət çəkən Cümhuriyyət dövrü mətbuatı Azərbaycanda milli-ictimai fikrin, azadlıq ideyalarının oyanışında, ümumtürk milli məfkurəsinin formalaşmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edirdi.

Azərbaycanda milli istiqlalın elan edilməsinə bir neçə ay qalmış milli müstəqillik siyasi məramı ilə çıxış edən "İstiqlal" qəzeti türk şairi Tofik Fikrətin şeirlərindən bir bənd epigrafla oxucuların görüşünə gəlmişdi:

*Millət yoludur, haqq yoludur
tutduğumuz yol.*

*Ey haqq! yaşa, ey sevgili millət,
yaşa, var ol!*

1918-ci ilin sentyabrından nəşrə başlayan "Azərbaycan" qəzeti Xalq Cümhuriyyətinin rəsmi orqanı idi. Ona fəaliyyəti dövründə ayrı-ayrı vaxtlarda Ceyhun Hacıbəyli, Şərif bəy Rüstəmbəyli, Üzeyir bəy Hacıbəyli və Xəlil İbrahim redaktorluq etmişlər.

"Azərbaycan" qəzetinin Gəncə şəhərində nəşr olunan ilk nömrəsində Bakının 1918-ci il sentyabrın 15-də azad edilməsi və türk hərbi hissələrinin şöhrət və şücaətinə Məhəmməd Hədinin həsr etdiyi "Türk nəğməsi" şeiri verilmişdi. "Azərbaycan" qəzetinin başlıca "məramı yenicə qurulmuş milli hökuməti müdafiə etmək" olsa da, onun səhifələrində ciddi-ictimai məzmunlu publisistik məqalələrlə yanaşı, Azərbaycan və rus dillərində dövlət qərarları, sərəncam, fərman və normativ sənədlər çap olunurdu. "Azərbaycan" qəzetinin "Rəsmi xəbərlər", "Teleqraf xəbərləri", "Rusiya", "Türkiyədə", "İrəvan müsəlmanlarının hali", "Teatr və musiqi" və s. rubrikaları gündəlik siyasi-ictimai, iqtisadi və mədəni hadisələrin mənzərəsini əks etdirirdi.

"Azərbaycan" qəzetində Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Məhəmməd

Ağa Şahtaxtılı, Əliabbas Müznib, Əmin Abid, Şəfiqə Əfəndizadə kimi görkəmli ictimai xadimlər və publisistlər vaxtaşırı çıxış edirdilər. Onların yeni dövrün nəbzi ilə cırpınan, güclü səfərbəredici təsirə malik olan publisistik yazıları, dərin məzmunlu, taleyüklü məsələləri əks edən məqalələri vətəni və xalqını sevən geniş xalq kütlələrində milli şüurunun oyanmasına, milli özünüdərkin təşəkkülünə, azərbaycançılıq, türkçülük və islamçılıq məfkurəsinin formalaşmasına ciddi təsir göstərirdi. "Azərbaycan" qəzetinin səhifələrində Məhəmməd Hadi, Əhməd Cavad, Seyid Hüseyn, Cəfər Cabbarlı, Yusif Vəzir Cəmənzəminli kimi tanınmış şair və ədiblər vaxtaşırı dərc etdikləri bədii əsərlərində isə milli müstəqillik hissləri, vətən qayğısı və millət duyğusu aşılayır, hamını üçrəngli bayraq ətrafında sıx birləşməyə çağırırdılar.

Mətbuat azadlığını milli şüurun, milli mədəniyyətin inkişafı üçün mühüm amillərdən hesab edən Cümhuriyyət Hökumətinin mətbuatın və nəşriyyatların işini dövrün tələbləri səviyyəsində qurmaq üçün bir sıra qərarlar qəbul etməsi, mətbuat azadlığı, ölkədə qəzet, jurnalın kəmiyyət-cə də artımına səbəb olmuşdu. Dövrü nəşrlərin eksəriyyəti ölkədə baş verən ictimai-iqtisadi, siyasi hadisələri və əhəlinin maraqlarını əks etdirirdi.

"Gənclər yurdu", "Əfkarı-müəllimin", "Mədəniyyət" qəzetləri səhifələrində ölkədə təhsil, elm, maarif və mədəniyyətin dirçəlişi, tələbə, müəllim və incəsənət işçilərinin həyatı, fəaliyyəti, milli nəslin yetişdirilməsinə dövlət qayğısı barədə fotosəkillər, müsahibə, очерк, "Ovraqi-nəfisə", "Qurtuluş" jurnallarında musiqi, teatr və memarlıq abidələri, bu mədəni sahələrdə görülən işlər, milli ruh, müasirlik ovqatı təbliğ edilirdi.

Bu dərgilərdə erməni silahlı xuntalarının törətdiyi cinayətlər, qətlam və soyqırım tutarlı dəlillərlə açıqlıq göstərilir, ümumxalq qəzəbi və nifrəti izhar olunurdu.

Bu dövrdə nəşr olunan "Şeypur" və "Zənbur" satirik jurnalla-

rı "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin satira ənənələrini davam etdirir: gizli imzalarla şeir və satirik yazıları, Əzim Əzimzadənin rəngli karikaturaları ilə geriliyi, cəhələri və dini xurafatı, istiqlal düşmənlərini kəskin tənqid edirdi.

Milli mətbuatımız Cümhuriyyət dövrünə qədərki, təxminən 50 illik keçdiyi yolda təlatümlü, çətin, qadağalarla üzləşsə də, vətənsəvər maarifçi demokrat ziyalıların inadlı mübarizəsi nəticəsində inkişaf etmiş, uğurlar qazanmış, zamanın tələblərinə cavab verməyə səy göstərmişdir.

Həsən bəy Zərdəbinin yandırıldığı "Əkinçi" məşəli işığında pərvəriş tapan maarifçilik ideyaları 23 ayda intişar edən milli mətbuatın köməyi ilə yeni məzmun, yeni keyfiyyətlər kəsb etmiş, milli özünüdərək və azərbaycançılıq məfkurəsinin yaranmasına zəmin yaratmışdı.

Azərbaycanda ilk demokratik azad mətbuat Xalq Cümhuriyyətinin bəhrəsidir. "Əkinçi" qəzeti ənənəsini davam etdirən milli mətbuat öz inkişafının Cümhuriyyət dövrü mərhələsində misli görünməmiş yeni məzmun və keyfiyyətlərlə səciyyələnir.

Cümhuriyyət dövrü mətbuat tarixinin dərinədən öyrənilməsi, elmi-tədqiqi, güman edirəm ki, mətbuat işçilərinə öz işlərini səmərəli cəhətdən səriştəli, günün tələbinə uyğun qurmasında faydalı təsir göstərər.

Cümhuriyyət dövrü zəngin mətbuat irsini mənimsəmək hər bir mətbuat işçisinin borcudur.

Milli mətbuatın ən mübariz, ən şərəfli səhifəsini təşkil edən Cümhuriyyət dövrü mətbuatı Azərbaycan tarixinin mükəmməl yazılmasına, həm də onun təlatümlü ictimai-siyasi mübarizələr qaynağında azad, demokratik mətbuat kimi yaratdığı, geniş təbliğ etdiyi azərbaycançılıq məfkurəsi ənənəsini, yeni məzmun və keyfiyyətlərini öyrənməyə, davam etdirməyə imkan verir.

(davamı növbəti saylarımızda)

Teymur ƏHMƏDOV.